

Ольга Батіщева

ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ ТА РОЗБІЖНОСТІ У ЦІННОСТЯХ: АНАЛІЗ СТАНУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемі несумісності окремих цінностей, що лежать в основі громадянської свідомості сучасної української молоді. Поряд з незадоволенням результатами демократичних трансформацій у країні, прагненням більшої демократичності та справедливості в урядуванні, прийняттям демократичних стандартів, значна частина української молоді визнає свою пасивну позицію, невміння, а подекуди й небажання проявляти громадську активність, має песимістичні відчуття стосовно майбутнього і держави та свідомо відкидає прийнятність для себе проживання в Україні на користь економічно розвинутих західних держав. Ситуацію, що склалася, авторка пояснює низьким рівнем громадянської свідомості внаслідок незрілості демократичної політичної культури, незначною ефективністю виховного впливу школи в рамках громадянської освіти та відсутністю традицій громадської активності у посттоталітарному суспільстві в цілому.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянська свідомість, громадянські цінності, абсентеїзм, довіра до влади.

Olha Batishcheva. Behavioral aspects and incoherent values: analysis of civic consciousness of Ukrainian youth

The article is devoted to the problem of incompatibility of some values that form civic consciousness of Ukrainian youth. Young people in Ukraine recognize that they are not satisfied with the results of democratic transformations in the country, strive for fairness and adherence to democratic values and good governance, and in general acknowledge democratic principles and standards. The majority of young people admits their passive civic position, ignorance, inaptitude and often unwillingness to be active in civic life. They are pessimistic about future prospects for Ukraine and want to leave the country forever for to economically developed democratic states. The author suggests that this situation could be explained by low civic consciousness as a result of immature democratic political culture, as well as by ineffectiveness of civic education and low civic activity in the society on the whole.

Keywords: civic education, civic consciousness, civic values, absenteeism, trust to government.

Формулювання дослідницької проблеми. У суспільній свідомості молодих українців на сучасному етапі можна спостерігати суперечливий збіг. З одного боку, існує усвідомлення потреби глибоких змін у напрямку впровадження демократичних стандартів управління державою, починаючи від верховенства закону, народної волі і закінчуючи відповідальністю виборних осіб та державних службовців перед суспільством і громадою. З другого боку, слабо простежується, у першу чергу, власна воля до внутрішніх змін, усвідомлення власної відповідальності за долю країни, зміни ставлення до демократичного урядування як до можливості реалізації власного потенціалу в управлінні громадою або суспільством на користь інших людей. Незважаючи на те, що представники сучасного молодого покоління народилися та зростають вже у незалежній Україні, у громадській свідомості молодих людей досі залишаються активними старі стереотипи патерналістської держави, яка «зобов'язана», на думку переважної більшості молоді, забезпечувати своїх громадян усіма благами. Ініціатива та відповідальність за те, що відбувається у державі, перекладається на тих, хто займає державні посади, а власна громадська активність як запорука розвитку громадянського суспільства ще знаходиться у зародковому стані.

Актуальність дослідження. Громадянська освіта у такій ситуації виступає чи не єдиним інструментом, наявним в арсеналі держави, який здатний поступово змінити стан громадянської свідомості у суспільстві. Поряд з іншими інформаційними впливами, такими як, наприклад, інформаційні кампанії у ЗМІ та діяльність громадських організацій, громадянська освіта та виховання можуть стати ефективним механізмом активізації громадської активності та відповідальності [1]. Втім, на даному етапі впровадження, не зважаючи на численні спроби поживити процес поширення знань та підтримки у суспільства принципів та цінностей демократичного відповідального урядування та громадянського суспільства, проблема невідповідності стану громадянської свідомості, індивідуальних та колективних цінностей, що її формують, нагальним проблемам державного управління так і залишаються актуальними.

Мета та завдання. До уваги читача пропонуються результати дослідження [4], яке мало на меті дати відповідь на питання, якими рисами характеризується громадянська свідомість сучасної української молоді та чому сучасне молоде покоління не відчуває власної відповідальності за майбутнє свої країни.

Опис методології дослідження. У дослідженні брали участь учні старших класів загальноосвітніх шкіл, а також студенти молодших курсів вищих навчальних закладів. Особливістю дослідження є те, що опитані учні шкіл становили «об'єкт» дидактичного та виховного впливу занять з громадянської освіти, що проводилися вчителями, які брали участь у проекті «Громадянська освіта» громадської організації «Центр демократичного лідерства». Водночас, студенти, як значна частина респондентів, брали участь в опитуванні у деякій мірі як активна сторона, або «суб'єкт впливу», адже вони готували навчальні матеріали та допомагали вчителям проводити уроки в рамках своєї волонтерської роботи в організації.

Варто відмітити також те, що студенти, які брали участь у проекті та відповідно, в опитуванні, навчаються на спеціальностях безпосередньо або близько пов'язаних з педагогікою загалом та громадянською освітою зокрема, а також за напрямком «політичні студії», а отже, гіпотетично повинні були демонструвати «кращі» результати у питаннях, які передбачали сприйняття рівня власних знань про систему органів державної влади, принципи демократичного врядування, рівень громадської активності та політичної культури, а також стан громадянської свідомості. Однак, як покажуть результати, описані далі у статті, ця гіпотеза не підтвердилась.

Опитування проводилося двічі за період реалізації проекту «Громадянська освіта» (вересень 2012 – червень 2013 року) з метою визначити зміни у ставленнях та сприйнятті сучасних політичних процесів його учасників. Оскільки період реалізації проекту є відносно незначним для будь-яких суттєвих зрушень у громадянській свідомості, організатори опитування не ставили за мету вичерпно вивчити та оцінити ситуацію, що склалася у сфері громадянської освіти, громадянської свідомості, так само як і не спрямовано було це дослідження на визначення ефективності самого проекту. Основним завданням було стимулювати рефлексію учасників опитування з приводу важливих питань, відповіді на які можуть допомогти молодим людям визначити власну позицію, або хоча б замислитись над питанням власного ставлення до сучасної політичної ситуації та перспектив української демократії у майбутньому. Отже, основною метою дослідження було відстежити особливості ставлення, сприйняття молодих людей.

Чисельність загальної вибірки становила 500 респондентів, серед яких 250 учнів шкіл та 250 студентів вищих навчальних закладів. Географічні рамки дослідження обмежуються декількома, переважно західними, областями, серед яких Рівненська, Волинська, Хмельницька, Львівська та Житомирська області, оскільки цільовою групою освітнього проекту ГО «Центр демократичного лідерства» були учні шкіл невеликих міст західного регіону. Результати дослідження, таким чином, мають регіональне значення і становлять лише «витяг» із загальної тенденції, не претендуючи на загальнодержавне значення.

Крім того, важливо зазначити, що участь у дослідженні волонтерів, які допомагали у реалізації проекту і виявили також бажання взяти участь у соціологічному опитуванні, могла справити вплив на загальні результати. Втім, важко однозначно визначити напрям цього можливого впливу, оскільки більший досвід та спеціалізація волонтерів, які є студентами спеціальностей політологія, історія, педагогіка та психологія та інших напрямів, що прямо стосуються або дотичні до сфери громадянської освіти, могло вплинути як позитивно, так і негативно у загальній оцінці політичної ситуації в Україні, а також оцінці та сприйнятті власної громадянської позиції та громадської активності.

Метод проведення опитування також гіпотетично міг справити свій ефект: оскільки опитування проводилося в електронному форматі (за допомогою спеціальної програми, доступної на сайті www.surveymonkey.com), пройти його могли лише ті студенти та учні, які мають вільний доступ до Інтернет, а це, скоріше за все, свідчить про соціальний статус родин, звідки походять учасники дослідження. Можемо передбачити, що результати опитування були би відносно «нижчими», якби серед опитуваних були представлені діти із сімей з найнижчим рівнем достатку, які не можуть собі дозволити доступ до Інтернет, чи власний комп'ютер.

Аналіз результатів. Враховуючи вище зазначені застереження, переходимо до аналізу отриманих результатів опитування.

В цілому, майже половина (47,5%) респондентів оцінили ефективність громадянської освіти на «задовільно», чверть респондентів (25,4%) поставила оцінку «вище середнього», 18,6 відсотків респондентів вважають ефективність «незадовільною», і жоден з респондентів не оцінив стан громадянської освіти в Україні «на відмінно». Зрозуміло, що саме така позиція учнів та студентів є відображенням їх власного досвіду вивчення громадянознавчих предметів та досить суб'єктивних індивідуальних уявлень про те, якими повинні бути стандарти «ефективного викладання». Водночас, можна сприймати ці результати як такі, що виявляють ступінь «задоволення» чи «незадоволення» якістю освіти у цьому напрямі, враховуючи усю сукупність факторів, що на цю якість впливають (наявність навчально-методичних посібників та іншої літератури, методи, засоби навчання, кількість годин, підготовленість вчителів і т.п.).

Більшість респондентів (52,3%) визначили низький рівень громадянської свідомості у суспільстві як основну проблему впровадження громадянської освіти в Україні. Друге і третє місце серед найбільш актуальних проблем громадянської освіти респонденти назвали також низький рівень демократичної політичної культури в цілому (37,5%), а також непродуманість, недосконалість навчальних програм, нестачу сучасних цікавих матеріалів (42%).

Доцільно порівняти ці результати з відповідями на питання, яке стосувалося оцінки власних знань про систему органів державної влади в Україні та принципи демократичного врядування. Так, 44% опитаних відзначили свої знання оцінкою «добре», 42,4% оцінили власні знання на «задовільно», а 10 відсотків поставилися досить критично і зізналися у «незадовільному» стані власних знань. Лише 3,4% опитаних мають відмінні знання з цього предмету. Прикметно, що такі порівняно високі показники усвідомлення власної обізнаності, що співіснують з зовсім незначними результатами оцінки молоддю своєї активності, повторюють тенденцію, помітну у дорослого населення.

Майже сорок дев'ять відсотків опитаних молодих людей оцінили свій рівень громадської активності як «середній», в той час як в сумі 40,7% – на «нижче середнього» (30,2%) та «не проявляю жодної активності» (10,5%). «Вище середнього» громадська активність у 9,3% опитаних, згідно їх власного сприйняття. «Дуже активними» є лише 1 відсоток опитаних. Якщо розуміти громадську активність лише як участь у виборах, то вище зазначені результати корелюються з відповідями на питання, «Чи брали (респонденти – авт.) участь у виборах?», на яке 49% відповіли «так» (т.б. це більшість тих учасників соціологічного опитування, що вже досягли вікового цензу для участі у виборах).

Двадцять три відсотки респондентів не задумувалися над питанням, чи мають вони власну політичну позицію, а 9,2% відзначили відсутність будь-якої чіткої політичної позиції. Парадоксально, але 67,8% респондентів визнали, що мають свою власну політичну позицію. Схиляємося до думки, що такі порівняно високі показники свідчать про те, що молоді люди задумуються над політичними проблемами та проблемами управління державою, однак, осмисленість, раціональна обґрунтованість цієї позиції на основі знань, почерпнутих з уроків з громадянської освіти, поступаються вкрай критичним, емоційним оцінкам, часто позбавленим раціонального зерна (радикалізм, екстремізм – яскраві риси найбільш поширених відповідей молодих людей на прохання описати цю позицію у декількох словах).

Вважаємо, про рівень патріотизму свідчать відповіді на запитання «Чи не хотіли би постійно мешкати за кордоном, в будь-якій розвинутій демократичній державі». Прикро, але більше 60% молодих людей відповіли на це питання позитивно. Крім того, як свідчить аналіз результатів, відповіді на це питання корелюються з відповідями на питання про обізнаність та визнання демократичних стандартів урядування, рівень власної громадської активності та оцінками майбутнього України: найкраще обізнані, активні, але більш песимістично налаштовані молоді люди висловлюються на користь еміграції.

Варто також порівняти отримані результати на вище зазначені запитання із відповідями на питання «Чи хотіли би Ви самі стати політичним лідером або державним діячем?», на яке 34,5% відповіли позитивно, 31% – відкинули таку ідею, а 34,5% респондентів виявилось важко визначитися із відповіддю.

У власному сприйнятті та загальній оцінці ефективності системи державного управління в Україні, демократичності урядування молоді респонденти виявилися більш категоричними і одноставними. Це яскраво простежується у відповідях на питання оцінки «якості української демократії», де більшість респондентів оцінили останню на «вкрай незадовільно» та «незадовільно» – 18,6% і 57,6% відповідно. Лише 8,5% поставили оцінку «добре», а 13,6% – оцінку «задовільно».

Песимістичною виглядає картина майбутнього, якщо судити, як ставиться молодь до політичних лідерів сьогодення і яке вона має бачення власної ролі у реформуванні українського суспільства. На питання «Чи є серед сучасних українських політичних лідерів такі, яким Ви довіряєте, яких підтримуєте і вважаєте взірцем для наслідування?», 57,5% відповіли, що таких людей не бачать у сучасному українському політикумі, а 27,6% респондентів виявилось важко відповісти на це запитання. Лише майже 15% відповіли позитивно на це запитання. Ще сумніше виглядає картина із сприйняттям майбутнього української демократії, яке панує серед молоді: більшість молодих людей вважають, що ситуація у нашій країні може змінитися найближчим часом лише на гірше (52%). У краще майбутнє країни вірять лише 10,3%.

В сумі 93% респондентів вважають, що їх інтереси не представлені у парламенті і не захищаються жодною політичною силою (36 відсотків абсолютно у цьому переконані, а 57% – обрали відповідь «скоріше ні»). Лише 4,7% обрали відповідь «скоріше так» на питання, чи у парламенті є депутати, які представляють і захищають їх інтереси. Лише 2,3% респондентів зазначили, що серед народних депутатів України є такі люди, яких можна вважали лідерами і з яких можна брати приклад.

Можна констатувати катастрофічно низький рівень довіри опитаних молодих людей до представників державної влади, що в цілому повторює тенденцію, яка демонструється соціологічними опитуваннями серед дорослого населення. Найнижчим рівнем довіри користуються народні депутати та Президент України (36,4% та 19,3% відповідно), а також правоохоронні органи (14,8%). Меншою мірою також довіряють лідерам політичних партій (7%) та державним службовцям (8%). 5,7% респондентів взагалі відзначили, що «не довіряють нікому із перерахованих» категорій.

Найбільшою довірою респондентів користуються, натомість, науковці та діячі культури (32,2%), лідери громадських організацій (10,3%), служителі церкви (8%). Більше чверті (28,7%) опитаних відзначили, що серед перелічених категорій вони не мають авторитетів.

Основною мотивацією української політичної еліти молоді люди назвали «можливість збільшити власний капітал за рахунок державних коштів». За цей варіант відповіді висловилися 70% опитаних. Жоден з опитаних не вважає «бажання поліпшити життя народу» основною мотивацією політичної еліти.

Щоб простежити, під впливом яких інформаційних джерел формується громадська думка та гро-

мадянська позиція молодого покоління, в опитуванні містилося відповідне запитання. Було запропоновано декілька варіантів відповідей, серед яких: телебачення, Інтернет, радіо, друковані ЗМІ, близькі/родина, друзі/однолітки, вчителі/викладачі, лідери громади, церковні лідери, офіційні джерела. Варто відзначити, що найбільшим впливом користуються телебачення та Інтернет, які отримали однакову кількість відповідей своїх прихильників (41,9% кожен); із значним відривом друге місце у рейтингу посіло таке джерело, як «друзі/однолітки» (7%). Варто відзначити, що вчителі/викладачі користуються хоч і незначною, але все ж таки більшою популярністю серед молодих людей у якості джерела інформації про політичні процеси. Так, 3,5% респондентів назвали вчителів своїм основним джерелом інформації, яке впливає на формування політичної позиції, в той час як родину – лише 2,3%. Служителі церкви та лідери громади, як не дивно, не отримали жодної відповіді на свою підтримку, що частково можна пояснити відірваністю сучасних молодих людей від релігійного життя і життя громади та відсутністю справжніх духовних лідерів у громадах тих міст, звідки походять респонденти.

Досить цікавими були відповіді респондентів на питання, які являли собою асоціативний експеримент. Так, учасникам дослідження було запропоновано подати два слова (або фразу), які першими спадають на думку, коли вони чують слово «держава» та «народний депутат», а також описати одним реченням свою власну політичну позицію, за умови її наявності. На питання стосовно асоціацій до фрази «народний депутат» було отримано більшість вкрай негативних асоціацій, серед яких нерідко зустрічались гостро емоційні оцінки. Домінантними тут були слова «злодій», «обман» та «корупціонер» (по 9% відповідно), «гроші, влада» (6%). Нейтральне (або деякою мірою й позитивне) «народний обранець» зустрічається лише у 5% відповідей.

На питання «Що для Вас означає держава?», молоді люди відповідали по-різному. Найбільше асоціацій припало на слово «влада» (9%), «єдність» (7%), «нація, народ» (7%) та «порядок» (6%). Зустрічались також такі асоціації, як «батьківщина», а також вкрай негативні «зло», «контроль», «ганьба» (по 2% відповідно).

В стислому описі власної політичної позиції чимало респондентів (27%) продемонструвало перевагу націоналістичної ідеології, що можна пояснити регіональністю вибірки; на другому місці за частотою згадування (15%) виявилось формулювання позиції як «соціалістичної» та «ліберальної». Зауважимо, що зустрічались відповіді (5% опитаних), що свідчать про анархічні та екстремістські настрої молоді, яка не відкидає можливості застосування сили (а в окремих відповідях і відвертого насильства) у досягненні політичних цілей. 32,2% опитаних не змогли чітко сформулювати свою політичну позицію.

Висновки. Значна частина опитаних представників української молоді демонструє незадоволення результатами демократичних трансформацій у країні, прагнення більшої демократичності та справедливості в урядуванні, чесності та відповідальності політичних лідерів. Знаючи свої громадянські права та обов'язки, поділяючи демократичні стандарти та визнаючи роль громадянина у будівництві своєї держави та якості життя у громаді, більшість молоді, однак, визнає свою власну пасивну позицію. Варто зазначити, що найбільшою причиною таких оцінок та ставлень є не формальна громадянська освіта, яку часто оцінюють як неефективну, а реальна практика, приклади з життя, які розбігаються з офіційними заявами та обіцянками очільників держави та критичні судження про них дорослих, т.б. той пануючий політичний дискурс, у якому формується громадянська свідомість молодих людей.

Низька громадянська активність молоді може мати різні причини, такі як невміння захищати свої права, небажання, невіра у власні можливості, або у здатність урядових інституцій допомогти у розв'язанні проблем, песимістичні відчуття стосовно майбутнього держави, низький рівень усвідомлення «громадянськості» самих вчителів, на обов'язки яких покладено прищеплювати учням громадянські цінності та виховувати у них відповідальність та бажання робити свій внесок у розвиток покращення життя у громаді та у державі в цілому [2; 3].

Таку картину можна, на нашу думку, пояснити низьким рівнем громадянської свідомості внаслідок незрілості демократичної політичної культури, відсутністю традицій громадської активності у посттоталітарному суспільстві та відірваністю від реального життя формальної громадянської освіти в Україні, яка поки що не спрямована на вироблення в учнів та студентів практичних навичок реалізації своїх громадянських прав та обов'язків.

Література:

1. Актуальні завдання громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ippo.edu.te.ua/files/gromad_osvita/resursy/03_aktualni_zavdannja_grom_osvity.pdf. – Назва з екрана.
2. Бабакіна, О.О. Вивчення стану сформованості громадянськості майбутнього вчителя у сучасних педагогічних ВНЗ / О.О. Бабакіна // Вісник Житомирського державного університету. – 2010. Вип. 49. – С. 12-15.
3. Волошин, П.М. Стан проблеми громадянського виховання у теорії і практиці сучасної школи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/8/visnuk_29.pdf. – Назва з екрана.
4. Соціологічне опитування «Стан громадянської свідомості в Україні» ГО «Центр демократичного лідерства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.surveymonkey.com/s/KJYRQ2B>. – Назва з екрана.